

Landskabet formes

Orø er som det øvrige danske landskab et produkt af istiden og de følgende årtusinder. Vi må tilbage til istidens afslutning for ca. 16.000 år siden, hvor de afsmeltede ismasser efterlod mængder af sten, grus og sand, som havde været indefrosset i de enorme ismasser. Det efterladte materiale dannede den hovedform, som landskabet har i dag.

Orø var ingen ø og Isefjorden ingen fjord! Da presset fra de mægtige ismasser var forsvundet, havde landet hævet sig – og Orø var et mindre bakke drag på Sjælland. Vandstanden steg, da isen smeltede.

Orø ligger i dag i Isefjorden og skilles fra Horns Herred ved det smalle Østløb og fra Tuse næs ved det brede og dybere Vestløb. Ved øen ligger småøerne, **Lindholm, Langø, Rønø** og nogle småholme. På nordsiden skærer Salvig sig ind mellem Børrehoved i vest og Næsset i øst. Orø er ca. 7 km. lang og 4 km bred.

Øens overflade er dannet af jævne, lerede terrænformer med enkelte opragende grusbakker, som **Møllebjerg** (29 meter), **Stensbjerg** (28 meter med trigonometrisk station) og **Elnebjerg** (26 meter).

På Orø er fundet adskillige køkkenmøddinger, som vidner om, at øen var beboet i stenalderen. De største køkkenmøddinger blev fundet på sydsiden af øen.

Bronzealderhøje, grave og flere af øens stednavne peger på, at der både i bronzealder og vikingetid var stor aktivitet på øen. Der var på et tidspunkt omkring 125 bronzealderhøje i landskabet på Orø.

I museets samlinger findes et kort over de gravhøje, som fandtes urørte i 1830, og deres antal var på det tidspunkt 74. De lå i en krans om næsten hele øen. Allerede dengang var der slettet en masse gravhøje.

Så vidt vides, har ingen sagkyndig overværet de talrige gravhøjers sletning, og kun meget få effekter fra disse er bevarede. Urner er gået itu, og småting er bortkommet. Da en høj på **Kongshøj blev udgravet i 1890**, fandtes resterne af en gravsat høvding (konge) med forskelligt gravgods, bl.a. et stort bronze-sværd, som gik itu ved optagningen.

Når højene igennem århundreder forblev urørte, skyldtes det den overtro, at højene var befolket af underjordiske væsner, der ville hævne sig, eller at ens gård ville brænde ned, hvis højene blev slettet. Andre havde også en klar fornemmelse af, at man ikke krænkede sine fjerne forfædre. Men gravrøvere har der selvfølgelig også været.

I dag er der kun tre af disse gravhøje, som ses i landskabet: To syd for Elnebjerg ved Brønede og en vest for Esmosen i Næsby.

Isefjordens bålragt

Vi ved fra Valdemar Sejrs jordebog i 1231, at Orøs navn i vikingetiden og middelalderen var **Warthærø** eller Wartherø som betød, øen med vagt eller vagtposten. Man har fra øen kunnet overvåge alle skibe, som sejlede ind i Isefjorden.

Vi ved også, at Orø i vikingetiden indgik i et varslings-system af bavnebål, når fjendtlige skibe kom ind i Isefjorden. Man brugte den tids SMS til at give besked til de bagvedliggende byer Roskilde, Kongsborgen i Lejre og Holbæk. Bavnebålene havde udspring fra Isøre (ved Rørvig) over Orø til Kongsborgen i Lejre eller til Holbæk. En tilsvarende kæde gik ned gennem Hornsherred.

Ved at antænde de i forvejen tilrettelagte bavne, kunne man i løbet af en halv til en hel time advare de bagved liggende byer om, at fjendtlige skibe var på vej. Det tog over en halv dags sejlads at nå til byerne. Så de var altid forberedte på at give fjenderne en varm velkomst, når de ankom.

To lokaliteter på Orø har relation til vagposter:

„**Børrehoved**” i nord, på bakken af et næs (ved campingpladsen), og „**Børret**” i syd ved gården af samme navn (syd for Østre Færge). Her ligger en bakke på 23 meters højde. Fra de to lokaliteter har man et fint udblik over Vestløbet i nord og Østløbet i syd.

Ordet „børre” (en børre eller børret) er med Orø-udtalen en sjællandsk dialektform af ordet "**borg**". Der har ikke været tale om store borge, men om to voldsteder, som fungerede som forsvarsanlæg.

Af „Børrehovedet” (eller Børrehoved) i nord har man ingen beskrivelser ud over stednavnet og stedets gode strategiske beliggenhed. Men på „Børret” i syd findes beskrivelser af et usædvanligt anlæg, „**Børreklak**”, bestående af en halvcirkelformet vold med udenom liggende tør voldgrav, hvis ender løb ud til skrænten, og som omsluttede en lille stenbrolagt plads. Der er aldrig fundet murværk på stedet, men derimod tømmer i jorden. Om anlæggets alder vides intet, men at det går langt tilbage i tiden er der ingen tvivl om, idet det kun har bestået af jord og træ.

Desværre blev resterne af dette voldsted jævnet med jorden omkring 1870. Sagnet fortæller, at en af de sidste beboere på voldstedet var sørøveren Børre, som huserede i Isefjorden, indtil det lykkedes at få fanget ham og hans mænd. Børres navn går igen på „**Børsbakke**”, hvor han blev hængt.

VIKINGETID - HØJMIDDELALDER

Borganlæg og jagtslot

På Stensbjerg (også kaldet Margrethebakken), denne prægtige bakkeås midt på øen, har der ligget et solidt borganlæg.

Fundamentet blev opmålt af øens præst i begyndelsen af 1800-tallet og var 64 fod (20,0 m.) langt og 40 fod (ca. 12,5 m.) bredt. Det havde en tykkelse på 1,5 m. og bestod af rå kampesten og kalk blandet med skarpt strandgrus

Et forsvars- eller borganlæg, der med sin placering på et af øens højeste punkter har haft vid udsigt over hele Isefjorden, indsejlingen til Lammefjorden og Holbæk fjord, har uden tvivl haft en betydelig rolle i vikingetiden og den begyndende middelalder.

Vi ved igennem kong Valdemars Sejrs Jordebog, at der holdtes et **fredsmøde** på Orø i år 1293 mellem den danske kong Erik Menved og den norske konge Erik Præstehader.

Sagnet fortæller, at **dronning Margrete den første** (1353-1412) brugte borgen som sit jagtslot, da øen var kendt for at have meget vildt. Hun pantsatte i en periode øen, sammen med Holbæk og Merløse herred for 400 lødige mark. Det bekræfter, at Orø havde en vis værdi grundet sin gode jagt og sit borganlæg.

Efter 1400-tallet mister mange af borganlæggene deres betydning og går langsomt i forfald. Det samme sker for anlægget på Stensbjergbanken.

Der er fundet mange røde munkesten rundt omkring Stensbjergbanken, så der er ingen tvivl om, at borganlægget har været opført i røde munkesten, men hvor er disse sten blevet af? De er ikke blevet brugt på øens gårde. En sandsynlig teori kan være, at de er brugt til at opføre kirketårn, våbenhus og sakristi ved Orø kirke, idet disse bygningsværker er opført i perioden 1475-1550.

Det fortælles også, at i 1870'erne ville bonden på Stensbjerggården bygge sig en ny svinestald. Han begyndte derfor at nedbryde fundamentet fra det gamle borganlæg. Øens præst hørte, hvad Stensbjergbonden var i gang med, og sendte bud til Nationalmuseet om sagen. Da bonden hørte dette, satte han blot ekstra mandskab på, så inden Nationalmuseet nåede at reagere, havde han fjernet alle stenene.

I dag sidder de gamle sten fra borganlæggets fundament i kirkemuren ud for Orø Museum.

VIKINGETID - HØJMIDDELALDER

Orøkorset

Det betydeligste arkæologiske fund på Orø er Orøkorset, også kaldet Margrethekorset, efter finderens Margrethe Hansdatter.

Korset er et såkaldt relikviekors, et brystkors som er til at bære i en kæde om halsen. Det vejer 310 gram og består af 22 karats guld. Det er 8,3 cm. højt og 6,25 cm. bredt.

Det vurderes, at det er fremstillet i årene omkring 1100. Man mener, at det er fremstillet efter inspiration efter Byzantinsk kunst, men at det er fremstillet og graveret på et nordisk værksted.

Korset er lavet i to dele med et hulrum i midten, det vil sige, at det kan åbnes, således at for- og bagsiden danner to små korsformede beholdere. Her kunne et relikvie af en helgen eller måske endnu bedre en splint af Jesu Kristi kors gemmes.

Korset blev fundet på østsiden af Salvigbugten, omkring det område hvor man mener at den gamle landingsplads har ligget i vikingetiden. I de efterfølgende 700-800 år er vandstanden faldet 2-3 meter og der er måske også sket lidt landhævning.

Den 14. september i 1849 går Margrethe Hansdatter og piller kartofler op af jorden på sin morbrors gård, Sjølkærgaard, da hendes hånd støder imod noget hårdt metal. Hun tager metalstykket op i hånden og begynder at gnide på det med sit ærme. Hun kan se, at det begynder at skinne, som var det af guld.

Hun skynder sig hen til sin morbror og viser ham korset. Han er klar over, at det er et meget fornemt kors, Margrethe der har fundet. Han går sammen med sin broder hen til findestedet, hvor de gennemsøger jorden omkring, hvor Margrethe har fundet korset. Det lykkes dem da også at finde den tilhørende kæde til korset.

Korset og kæde blev indleveret til Nationalmuseet, hvor det blev erklæret som Danefæ. Margrethe fik udbetalt 168 rigsdaler i findeløn, mens hendes morbroder fik udbetalt 156 rigsdaler for sin andel i at have fundet halskæden.

Der knytter sig en sød lille historie til finderens Margrethe Hansdatter. Hun var meget forelsket i en ung mand, men de to måtte ikke få hinanden. Hans forældre havde en større gård, mens hendes forældre blot havde et hus med lidt jord til. Svigerforældrene var meget imod det dette parti og havde sagt nej til, at sønnen kunne gifte sig med Margrethe. Men da hun fandt det fornemme kors, blev hun pludselig en holden pige, og så kunne de to unge godt få lov til at gifte sig med hinanden.

HØJMIDDELALDER

Svenskerne på Orø

I 1658 var det meste af Danmark besat af den svenske konge Carl Gustav den tiende og hans mange lejetropper. Den historie, som skal fortælles her, fandt sted i vinteren 1658-59, hvor der også var udstationeret svenske tropper på Orø. De opførte sig, som besættelsestropper nu gjorde den gang, idet de beslaglagde bøndernes mad, holdt konstante drikkegilder for at slå ventetiden ihjel, og voldtog nogle af øens kvinder.

En af disse piger havde en kæreste, som ville hævne hende. Og en nat, hvor den svenske løjtnant, der havde forbrudt sig imod pigen, kørte igennem Hegneskoven efter et natligt drikkelag i Næsby, blev han overfaldet og dræbt af nogle af øens karle, som begravede ham i den lille skov, hvor overfaldet fandt sted.

Da den svenske Kaptain fandt ud af, at hans løjtnant var blevet dræbt, beordrede han hele øens mandlige befolkning spærret inde i kirken, som så skulle brændes af.

Men sognepræst Jens Danielsen bad for deres liv og fik til sidst tilstået tre dages henstand. Sammen med øens sognefoged red han til København, hvor svenskerne lå i lejr nedenfor Bellahøj Bakke. Her fik de foretræde for kong Carl Gustav, og de talte så godt for deres sag, at den svenske konge lovede at skåne mændene i kirken, hvis de kunne fremskaffe drabsmanden.

Præsten vidste, at den unge mand, som havde stået i spidsen for mordet, gemte sig i krattet ved „Børret”, og han opsøgte ham og forelagde den unge mand den farlige situation, han havde bragt øens øvrige mænd i, og han overgav sig straks til svenskerne. Han blev henrettet ved skydning, mens øens mænd og kirken blev skånet.

En anden slutning siger, at netop som manden meldte sig selv, kom en ordonnans fra København med efterretning om, at stormen mod København var slået tilbage med store tab, og med ordre til straks at samle alle tropperne og føre dem til hovedhæren ved København. I skyndingen opgav man henrettelsen.

ADELSVÆLDE